

rajzkutató, Vilko Novak és Niko Kuret is szerepel egy-egy szöveggel, a dolgozatok többségének szerzője pedig a magyarországi nemzetiségi délszláv néprajzi kutatómunka vagy művelődési élet kiválósága. A szerzők sorában természetesen magyar néprajzkutatók is szerepelnek, akiknek szakterülete a délszláv nemzetiségi néprajz, vagy akiket a kérdés és tudománytörténete foglalkoztat.

Az első három kötet anyaga változatos. A közzétett dolgozatok mintegy harmada a szokásvilágot vizsgálja; ez a számbeli túlsúly egyrészt a kutatók érdeklődését példázza, másrészt szinkrónban van a magyarországi szellemi kultúra kutatásának újabb irányvételével is: köztudott ugyanis, hogy éppen a népszokáskutatás kullogott hosszú ideig a káprázatosan gazdag népmese-, ballada- és népmesekutatás után. Az eddig közzétett anyag további kétharmadát népdal- és balladapublikációk, tudománytörténeti összefoglalások, népi időjósást taglaló dolgozat, névtudományi összefoglalás stb. képezi. Két dolgozat képviseli az anyagi kultúra vizsgálatának eredményeit, helyet kapott továbbá egy-egy dolgozat a bátyaia kertészekről és a Vas megyei szlovének hajdinatormesztéséről is.

A magyar és délszláv néprajzkutatás tehát egyaránt joggal üdvözölheti a sorozatot, s remélhetően hasznát is veszi munkájában. Ennek érdekében szükség lenne rá, hogy a kötetek eljussanak a szerb, horvát, és szlovén néprajzkutatókhoz is. Az elvi tanulmányok közlése mellett esetleg az is meggondolandó lenne, hogy nem kellene-e a magyar—délszláv néprajzi komparatiztika újabb eredményeit is éppen itt publikálni, ezáltal a sorozat nemcsak tematikában izmosodna, hanem súlya is nagyobb lehetne a két ország nemzetéinek és nemzetiségeinek további tudományos párbeszéde és kutatási eredményei jobb megismerése útján.

JUNG Károly

AZ ÉLET VONZÓEREJE

Lengyel József: *Neve Bernhard Reisig*. Föld és Külföld, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1979

A harmincas évektől kezdve a Szovjetunióban olyan prózai műveket kellett az íróknak gyártaniuk, melyek az osztályideológia napiparancsának engedelmességre a társadalomépítés valamely területét vagy vonatkozását énekelték meg. Lukács György naturalizmusnak bélyegezve az ilyen felszínes törekvéseket, határozottan szembeszállt az ember- és társadalomlátásnak e leegyszerűsítésével. Nem ok nélkül, minthogy az

írók nem léphettek túl egy-egy kisebb közösség empiriáján, s hőseik sem feszíthették szét a számukra előírt pozitív vagy negatív viselkedési normákat. A technikai és az erkölcsi haladás kötelező ezekben a szemléletekben és ábrázolatokban: az építés megállapíthatatlan, a bolsevik pedig legyőzhetetlen, s csak az osztályellenség olyan, mint a gomba. E látzat-világban (és -esztétikában) az általánosság uralkodik az egyéni felett; csak az lehet naggyá, kizárólag az éleletesülhet, ami minden tekintetben az egységes államakarathoz hasonul, — ami viszont különvállik, az automatikusan vonja maga után az „osztályellenség” kifejezésnek akkori szinonimáit s az ezzel járó szankciókat. A képzeletnek kizárólag a durva valóságot megszépítő funkciója lehetett, ám nem az esztétikai élmény, hanem a pártfórumok stratégiájának illusztrálása érdekében. Az író látszólag nem volt naturalista, hisz nem írhatta meg a közvetlenül tapasztaltakat — csakhogy idealizálásának határait mások jelölték ki: olyanok, akik még önkényeskedésükben sem képviselhettek egyéni látásmódot. Az írónak napi feladatot kellett vállalnia — riporter lett.

A tágabb értelemben vett költészetnek — ahhoz, hogy jó legyen — nincs feltétlenül szüksége az élettel szembeni távolságra. A mindennapokban való részvétel hevülete, a lendületet fokozó testvériesség érzete a prózai formának is kölcsönözhet felhajtó erőt — csupán az a kérdés ember és költő-e egyszemélyben, aki „kezébe lantot vesz”. Lengyel József számára adottak voltak e feltételek; annál inkább, mivel életművének egy részét asztalfiókja számára írta, egy igazabb nemzedék eljövételében reménykedve, mely az igazság fogalmát a tényeknek elfogulatlanabb és sokoldalúbb vizsgálatából alakítja ki. Regénye nem nélkülözi ugyan az optimizmust (egyébként aligha született volna meg), azonban reménynek és kételynek az arányát, az ábrázolás stílusmegoldásait az alkotói személyiség formálja meg, még akkor is, ha a társadalmi idő nem kedvez a mű végső formába öntésének, az esztétikai érlelésnek. E viszonylagos szabadság feltételei lényeges előnyt biztosítanak az emigráns Lengyel Józsefnek a dilettáns és politikai érdekeket szolgáló írócskák hadával szemben. Önmagát adhatja, forradalmi szemléletének 1919-ből átmentett frissességét — szemben a szocializmusban tapasztalható eldologiasodás különféle változataival.

A *Bernhard Reisig* a regény szokványos minősítésével nem illelhető: nem fedi ugyanis teljességgel a nevelődésregény fogalmát; kevesebb is, több is annál. Kevesebb: a főhős lelkivilága és fejlődésének mozzanatai nem nagyíttatnak ki olyan mértékben, ahogyan azt a pszichológiai emberlátás kialakulása óta már megszokhattuk. Több: olyan széles társadalmi háttér előtt kell hősünknek a szerepét eljátszania gondolatokban és életanyagban annyira gazdag e próza, hogy jellemzésekor a „politikai” jelző sem lenne túlzás. Legfeljebb a „társadalmi”-n akadhatnánk fenn; méghozzá azért, mert a műben szereplő típusok inkább nemzeti tulaj-

donságokkal, mint osztálytársadalmi törekvésekkel fonódnak össze. Lengyel József is bizonyos mértékig engedett azoknak az ábrázolásbeli követelményeknek, melyeket az irodalompolitika jelölt ki az írók számára kötelező normaként. Csakhogy a mi íróink többek között Thomas Mannnak a *Varázshegyét* is ismerte, s tisztában volt vele: egy gyáripari központ termelése és szociográfiai problematikája, amilyen mértékben ellasszíthatja az alkotói ábrázolást, legalább olyan mértékben lehetőséget adhat a térben csak szétszórtan megfigyelhető valóságalkotó mozzanatok összesűritésére s ezáltal a lényegesnek és a lényegtelennek mesterkélttség nélküli megkülönböztetésére. Ezzel azonban csupán annyit mondunk, hogy Lengyel bizonyos mértékig tudatosan eltekint a hagyományosan tipizáló eljárástól — tehát véletlenül sem a regényesség mellőzésére céloztunk.

Annál kevésbé, minthogy művébe még a bűnügyi regény elemeit is beépíti. Ezzel tulajdonképpen két legyet üt egy csapásra. A kém-történet olvasmányossá teszi a művet, ugyanakkor pedig a Szovjetunió ellen merterkedő tökések érdekeit és módszereket is szemlélteti. E szerepkörben mozgatott alakok Lengyel József jellemábrázolásának rendkívül széles skáláját teljesítik ki. Ha egyiknek vagy másiknak kisebb figyelmet szentel, ezzel egyrészt fontossági sorrendet fejez ki, másrészt pedig — a tetek és gondolatok egységével — a lelki élet jellegét is meghatározza. A német kémszervezet főnökének, Van Veerboecknak az emberi lényegét például kizárólag külsőségek segítségével láttatja, hasonlóképpen Marchfeld, az ügynök belső élete is rejtve marad, s alakjának titokzatosságát még növeli az a körülmény, hogy eredetileg a Monarchia tisztje volt.

E regény talán az esszétől van legtávolabb. Ennek következtében a főhős jellemalakulását nem elméleti viták befolyásolják (miként Castorpét a *Varázshegyben*), hanem, a viszonylag korlátozott tér ellenére, konkrét élettapasztalatokat. Az elmaradottság és a primitivizmus gyakorlati látványának dacára szembeszökő például a német és az orosz nők erkölcsének különbsége. Globitznét például képmutató élvhajhászata leértékeli a természetesebb, noha nem kevésbé életrevaló Maruszjával szemben. Az író az ítéletalkotást mindig a főhősre bízta: nem rajzol pszichikai grafikont, nem terheli olvasóját vívódások kórtanával — hiszen Bernhard Reising katonaiszt. Lengyel kizárólag a rokon- és ellenszenvek fokozatos arányeltolódását ábrázolja, mivel jól tudja: meglehetősen széles és aránylag keményre taposott az az út, melyen — a magánytól a közösségig — rokonszenves hőse halad.

Bernhard Reising etikai-társadalmi metamorfózisa nem laposan képlet-szerű. Nem lehet egyszerűen rámondani, hogy valahonnan indul és valahova érkezik. Bizonyossága csupán a megérkezésnek van: annak, hogy a Szovjetunióból hazatérve a fiatal mérnök a kommunista pártba való felvételét kéri. Az indulást kizárólag bizonytalan jelentésű frázisok jel-

zik, támasztékot csupán a múlt köde ad — ezért a fiatal értelmiséginek egyelőre nincs egyértelmű elkötelezettsége. Az ő neveltetési és társadalmi feltételei közepette a társatlan lebegésnek a vállalt állapota a lehető legbecsületesebb magatartás. Lengyel tudja, mit csinál: magasságokba emelkedő hőstét nem köti hozzá a talajhoz. A fiatal útkeresőnek ugyanis józan dilemmái vannak, s véletlenül sem azonosítja egymással a kultúra külsőségeit és az emberséget: „Oroszországban nincs kultúra, jó... De attól, hogy itt nálunk a lakosság nyolcvan százaléka vízöblítéses árnyékszéken üríti ki a beleit, attól még a német nép rondább, mint a papagáymadár. S a papagáj köztudomásúlag leszarja saját magát.” A nacionalista akarások viszont mitikussá növesztett távoli hagyományokból szívják erejüket, a közösségi cselekvésbe oldó igazi érdekek ismeretlenek: „Tudta, érezte, hogy csak a saját személyére oldhatja meg a német krízist és a munkanélküliséget — ami pedig mindenkire mázsás súlyokkal nehezedik külön-külön, és nem lehet tudni, mennyi időre még.” Reisig nem reneget — álközösségi jelszavai mögött megoldatlan magány lappangott.

A regény szereplőinek fajsúlya tulajdonképpen a kultúrához való tudatos vagy öntudatlan viszonyulás alapján nyer megkülönböztetést. Ebben a tekintetben Reisingnek Kiepe alakja az ellenpólusa a honfitársak között: ő mindvégig az, ami. A különféle szituációkban való felbukkanása csupán megannyi lehetőség a benne lappangó egyértelműség lelepleződésére. Kezdetben megközelítőleg azonos platformot foglal el Reisinggel, s látszólag mintha lényük (érdeklődési körük) is azonos lenne; mindketőjüknek a nők és az ellátás miatt van panaszja. Útjaik azáltal válnak el; azért kerülnek a mű végén a barikád ellentétes oldalára — mert míg Kiepe számára a kispolgári-nacionalista előítéletek állandó látószöveget jelentenek, addig Reising, aki nem ismeri a cinizmust, a kételkedők módján nem fogad el részizagságokat, s folyamatos nyitottsággal vizsgálja fölül munkájának eredményét és a környezetet, melyben az hasznosítást nyer. Reising szellemi nevelődését ilyenfajta impulzusok irányítják: „a fiatal német mérnök, a tisztí ivadék, a régi világ gáncstalan lovagságának hívője, burzsoá alkuszok és minden alku gyűlölője, nézte ezt a munkakavargást, és megirigyelte az embereket. Hogy miért nem ilyen a maga fajtája? Ilyen fiatalok, szálfá legények, kemény derekú lányok, szívós szakállas parasztok...” Reising a látszat és valóság megkülönböztetésének képességével rendelkezik, ami Lengyel József koncepciója szerint azt bizonyítja, hogy a jó értelemben vett tradicionalistát valójában csak egy lépés, odafordulás választja el a haladó közösségitől. Az egészségesen felfogott hagyománykultusztól nem kell félni — hirdeti Bernhard Reising példája —, mivel a lappangó-lebegő humanizmusnak csupán a testet öltés lehetőségét kell kitapintania. Amennyiben viszont a keresés fáradhatatlan, a kommunizmus melléti radikális vagy kevésbé nyílt elkötelezettség szükség-szerű.

Bernhard Reisig tudatvilágában kezdetben a taszító erők uralkodnak, s gondolatilag egyelőre képtelen megoldani önnön ellentmondásait. Neveltetése az egykori patriarkális bensőség emlékeivel tömi tele a fejét, noha az első világháború utáni német társadalmi viszonyok ziláltsága egy pillanatra sem hitelesíti a fennkölt eszményeket. Reisig berlini lakásadója lányának sorsa láttatja egyértelműen azt a tragikus hasadást, ami egyfelől a múltból átörökölt meddő boldogságeszmény, másfelől pedig a túlságosan szövevényessé lett társadalmi élet között keletkezett — ide számítva az erkölcstelenséget különféle kompenzációs formáit mint áthidalási kísérleteket. Hiúsunk az árral úszik, miközben ár ellen gondolkodik. Mikor jerovkai magányában és nőhségében legnagyobb szükségére lenne a családra, akkor sem vállalja annak konzervatív formáját, mert tudja, hogy otthoni barátnőjének életviteléhez képest hazug látszat a szülők által megkövetelt külsőségekhez való alkalmazkodás. Reisingnek Szovjetunióbeli tudatállapotára a kételkedés jellemző: a „már nem” és a „még nem” senkiföldjén él; az új élet titkát kell kifürkésznie ahhoz, hogy cél és módszer mellett kötelezhesse el magát. Kezdetben a munkájában, racionalizálási újításaiba menekül, de végül is nem kerülheti ki a közösségi életet, különösen azután nem, hogy elvtársi összefogás mentette meg egy bürokratikus intézkedés karmai közül.

A jerovkai események a főhős hazatérése előtt menthetetlenül a giccs felé sodródnak — ami azonban korántsem Lengyel József alkotóképeségét értékeli le; inkább annak tanúbizonysága, hogy ami az adott körülmények között lélektani (és bizonyos mértékig társadalmi) szempontból magától értődő realizmus, objektívált ihletforrás, azt a későbbi történelmi események hiteltelenné tehetik, a giccs színvonalára süllyeszti. (Mellesleg: léteznek Nyugaton olyan elméletek, melyek a giccs lényegéhez kizárólag a történelmi viszonylagosság alapján közelednek.) Noha a jerovkai kibonyolítást ma már meg kell mosolyognunk, írónk műve így válhatott igazi tükrözőjévé az akkori szovjetunióbeli kommunista illúzióknak. Nem alkotói eltárgyasodás ez, mert Lengyel József egyrészt valóban létező (később időnként érvényesülő) törekvéseket nagyított ki, másrészt pedig messianisztikus hitét, forradalmi cselekvésének legfőbb támaszát igyekezett a valóság színeibe öltöztetni. A történelem egyébként azért lett hűtlen az író humanista-kollektivista elképzeléséhez, mert az üzemek élére nem a Kuzmics-féle hétpróbás forradalmárok, „a bürokratakijűrtásá”-nak specialistái kerültek, hanem a Fedorov-féle alattomos szörnyetegetek. A társadalom továbbá azt az idillikus neo-patriarkális harmóniát sem igazolhatta, amit az internacionalizmus és a polgári előítéletektől független élet magasabbrendűségének és megvalósíthatóságának példaként a norvég Petersen valamint az orosz Xénja szerelme és frigye kívánt demonstrálni.

Lengyel Józsefnek lényegbeli tévedése az emberi lény eredendő jóság-

gába vetett túlzott bizalom volt. Az ő kommunistáinak portréit a forradalmi romantika életképének mintája szerint s részben önmaga tükrképéhez folyamodva mintázta. Példamutató hősei nem ismerik a gyűlöletet és a mesterkedést, cselekvésük felhajtóereje nem a rosszindulat vagy a bosszúvágy, hanem a belátás, illetve — marxista terminológiával — a szükségszerűség felismerése. Ennek ellenére sematikusak, hisz a szerző leglényegének megtestesítői. Önkritikájuk nem formális, — szerénységük, életvitelük természetes következménye. Egyidőben nagyot akarók és sztoikusok, sőt rezignáltak. Némely cselekedetük ma már hihetetlennek tűnik. Ilyen többek között Gavrilenkónak az a tette, melynek értelmében a tapasztalt pártmunkás, a nemzedéki feladatok eltérő tartalmára hivatkozva, lemond a nála jóval fiatalabb Maruszja szellemi neveléséről, nem igyekszik megbéklyózni a nála mozgékonyabb és perspektivikusabb életet, mivel tudását, a forradalom gyakorlatában szerzett tapasztalatait nem tartja elégségesnek az új, összetettebb célok megvalósítására hivatott generáció útitársnyájában.

Lengyel József regényének egyetlen szilárd pontja, amire — mondhatni — minden épül: az emberbe, de főleg az újabb nemzedékbe vetett bizalom. Nemzeti elfogultságokat nem ismer, s egyáltalán nem vakul el a szovjet életforma kínálta lehetőségektől; léroszainak jellemét környezetükkel összeforrt hibáikkal ellensúlyozza. Kuzmics például, jóllehet emberileg és szellemileg kiválóan helyezkedik, nem csupán az emberekhez való alkalmazkodás igénye miatt, beszédében képtelen mellőzni az ideológiai zsargont. Emellett, miközben a fiát antialkoholizmusra oktatná, saját maga képtelen ellenállni a mérsékelt vodkafogyasztás szenvedélyének. Lengyel Józsefnek az új világregd és megvalósulási helye iránti rokonszenv nem homályosítja el a látását: a szocialista ígéhirdetés leple alatt nem válik szlavofillá. Ennek az a bizonyítéka, hogy művének középpontjában nem muzsika vagy orosz nemes került, hanem egzisztenciális és világszemléleti válságokkal küszködő német mérnök. Írónk tehát tulajdonképpen igen közel áll a pozitív európai hagyományokhoz, s ha tetszik is neki a kelet-európai ember vitalizmusa, nem glorifikálja a szelemteleniséget. Főhőse személyében valójában saját maga szemlélődik, s Reisig ellentmondásos fejlődése az író dilemmáiból kivezető utat is jelzi. A fiatal német mérnök és alkotója közé természetesen nem tehetünk egyenlőségjelet, viszont az is tény, hogy amin Reisig szeme fennakad, amin megbotránkozik vagy ami fellelkesíti, közvetlenül kapcsolódik a szerző véleményéhez, s a különbségek leginkább csupán a hangsúly intenzitásában lehetnének kimutathatók: az író ugyanis már korábban túljutott a nonkonformizmus előnyeinek felismerésén, míg hősének haladása csupán belső és külső ellenállások legyőzése árán valósulhat meg. Végző soron akklimatizálódásról s még inkább a belső vonzódás princípiummá emeléséről van szó, hiszen Reisig a Szovjetunióba való indulása előtt

nem csupán a korabeli német kultúrát fitymálta, hanem valami megmagyarázhatatlan rokonszenvet érzett a világ első szocialista állama iránt, anélkül, hogy szimpátiája lényegét meg tudta volna magyarázni. Lengyel alakja lelkiületének összetettségét jelzi azzal, hogy Reisingnek, jóllehet csodálja a német kommunisták fegyelmességét és kulturált öntudatát, a távolinak a tapasztalatára, egy végső megbizonyosodásra van szüksége, mielőtt végleg elkötelezné magát a szocialista cselekvésprogram mellett. Végső állásfoglalása kialakulásának különben lelkiismereti motívumai vannak. Honfitársai előtt kommunista rokonszenvét kell restellnie, míg vendégmunkásként úgy érzi: egy tőle idegen ügy érdekében eladta, vagyis — ahogy ő mondja — „prostituálta” magát. Rossz közérzetét még fokozza a férfi és nő egészséges kapcsolatának hiányát túlkompenzáló animális hevességű, de, emberi tartalmát tekintve, üres szexualitás. Ezen a téren eszmélkedésének ilyen frázisai vannak: „Globitzné még csak nem is szellemes... egyszerűen nőstény, kívánatos dög, semmi más.” Reising jelleméről és hiányérzetének természetéről az is sokat mond, hogy igazi barátja honfitársai helyett Gavrilenkóban és egy fiatal magyar értelmiségi forradalmárban talál.

Lengyel József regénye sajátos kettősséget mutat: egyfelől a kor lényeges társadalmi történéseit dokumentálja, s indöknként előtérbe kerülő filmszerűségével, riporteri nagyvonalúságával bizonyos mértékig kiszolgálja a harmincas évek kezdete ízlésének és irodalmi törekvéseinek — amit a helyenként kimutatható vázlagszerűség is tanúsít; másfelől viszont Európa és Ázsia kulturális egymásrautaltságának állít monumentális emlékművet. Bernhard Reising mesterként megy Keletre, ott több vonatkozásában is az inas szerepébe kénytelen illeszkedni, s azoktól kell tanulnia, akik a verseny számára teljességgel új szabályzatot dolgoztak ki. A mérnök alakjában és sorsában Európa nyújt kezet Ázsiának, amitől meg gondolatlan göggyében, saját kárára, elfordult. Hogy e parolát csupán messzianisztikus illúzióvá degradálta a történelem, az már nem Lengyel József bűne. Hegelt parafrázálva: annál rosszabb a történelemre nézve.

VAJDA Gábor

TÜNDÉRI AUTENTICITÁS

Alejo Carpentier: *Eltűnt nyomok*, Európa Könyvkiadó, 1978

A világirodalom élvonalába berobbant latin-amerikai irodalom nagyjai között — Gallegos, Asturias, Fuentes, Amado, Cortázar, Rulfo, Márquez, Llosa — tekintélyes helyet foglal el a kubai Alejo Carpentier, a *Barokk zene*, az *Eltűnt nyomok*, *A fény százada*, az *Embervadászat*, *A*